

טבע וארץ

חוברת " (כרך ו')

יולי 1964

תמוז תשכ"ד

תוכן העניינים

- 386 חבל הבשור — אריה ביתן-בוטנאוויר
העיט השחור, אזרח חדש
- 396 בישראל — יגאל סלע
האמיך הקוצני ואקלים ארצנו —
400 יעקב גליל
יפעת הטבע ומלחמת
405 הקיום — קונראד לורנץ
עשבים רעים של בתי-שלקין
409 בארץ — עוזי פליטמן
417 נשף הזמיר — אנטון צ'כוב
הגאזירה — מפעל פיתוח אזורי
419 בסודאן — שרגא מרטון
„מחצלות“ מהתקופה הכלקוליתית
423 באזור — יריב שפירא
ברחבי עולם
425 הפינגווין הקיסר — שליט אנטארקטיקה
428 גידול תות-שדה ביפן — ליצוא באירופה
עשור לקיום הקורס הגבוה לידיעת
429 הארץ של מכון אבשלום
430 בשערי ספרים
432 תכניות ופעולות

תמונת השער: צוק הקינון של העיט השחור

בנחל בצת (ראה המאמר בע' 396)

ציילם אברהם תורו

העורך:
נ. תרדיון

חברי המערכת:
ש. אביצור, ח. בן-עמרם

יוצא לאור ע"י הוצאת „ספרית
השדה“ (הסתדרות הפועלים
החקלאיים בישראל)
בשיתוף עם המרכז לתרבות
ולחינוך ותנועת החוגים לידיעת
הארץ, של ההסתדרות הכללית
של העובדים העברים בארץ-
ישראל,
והאגף לחינוך חקלאי במשרד
החינוך והתרבות.

הכתובת:
„טבע וארץ“, „ספרית השדה“,
תל-אביב, ת. ד. 4
רח' לילינבלום 25,
טלפון 57868
מס' הח' בבנק הדואר 4590

TEVA WA'AREZ
(Nature and Country)
Monthly

Editor: N. Teradyon
Tel Aviv, P. O. B. 4, Israel

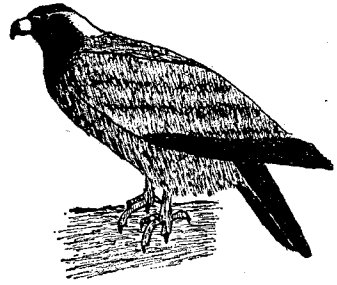
July 1964

No. 10 Vol. 6

חאמרים ומכתבים למדור ידיעת
הארץ, יש להפנות לש. אבי-
צור, המרכז לתרבות ולחינוך,
הועה"פ של ההסתדרות, רח'
ארלוזורוב 93, תל-אביב.

מחיר חוברת בודדת 1 ל"י.

דמי חתימה לשנה — 9 ל"י.

העיט השחור, אזרח חדש בישראל

מאחר שלא היתה לי כל אחיזה להגדרה בטוחה של אותו עוף, הסחתי דעתי ממנו עד ל-7/4/61, מועד בו ראיתי שוב את העוף, ובאותו מקום ממש. בפעם זו היה בידי ספר העופות של פיטרסון (2), ומעיון מידי בו למדתי כי עוף זה אינו נמנה עם העיטים המצויים אצלנו, כלומר ה"אירופיים". נשארה אפוא האפשרות שהוא נמנה עם הקבוצה האפריקנית, ואמנם התברר כי זהו העיט השחור.

כשמו כן הוא. צבעו שחור עז, ועליו שלוש בהרות לבנות: האחת גדולה ומב-היקה בבסיס זנבו מלמעלה, ושני "חלו-נות" בכנפיו מלמטה (ראה ציור). רגליו, בסיס מקורו (עד לאנקול, שהוא שחור) ועפעפיו צהובים כעין הלימון, וצבעם זה נראה היטב במשקפת.

מאז אותו תאריך ועד ל-22/12/62, יום בו ראיתיו לאחרונה, הייתי רואה אותו בכל ביקור בנחל או בסביבתו

העיט השחור היה ידוע עד שנת 1960 כעוף אפריקני בלבד, אשר תפוצתו אמנם נרחבת, אך איננה חורגת מתחומי מזרח אפריקה. מהספרות (1, 2) ידועים לנו רק שני מקרים של הופעת מין זה במרחב שלנו, המכונה "פלשתינה" ו"סואץ".

ב-1960 ראיתי בנחל נמר (דלם), במערב הגליל, עיט גדול בערך כעיט השמש, או אף גדול במקצת ממנו, שלא היה דומה לאף אחד מהעיטים הנפוצים או המזדמנים בארץ. באותו רגע לא הספקתי לעמוד על מראהו כראוי, והנחתי כי היה זה עיט סלעים צעיר, הניכר בצבעיו: לבן וחום-שחור, ומזדמן לעתים לארצנו. אך עיון בספרות לאחר מכן לימדני כי טעיתי.

1 *Aquila verreauxi*.

מראה מלמעלה

מראה מלמטה

עֵיט שְׁחוֹר מְבוּגֵר

ציור י' סלע, לפי רישום בשרה

דישון; הודעות על אותו זוג חזרו ונשנו בפי כל צפר „הגון“ שביקר בנחל, אך עדיין לא יותר מכך.

באחד מיולי החברה להגנת הטבע שנערך כאן ב-30.11.63 ראינו את הזוג, והבחנו גם בקשר ברור שלהם אל מקום מתאים מאוד לקינונם — ראינו שם קן זרדים (טיפוסי לעיט נצי), בנוי כהלכה, שהשתמר היטב. למראה התנהגותם לא היה לנו ספק, כי זהו שלב הכנה לקינון, אם כי לכאורה מוקדם מדי — לעומת דורסים אחרים, המתחילים בדרך כלל לקנן בארץ בסוף דצמבר — ינואר (לעומת זאת, מאקוארת (3) מביא בספרו תאריכי דגירה שונים מאוד: בסומאלי — מנובמבר עד דצמבר; בקניה — מיולי עד אוקטובר, בהר קניה — מאפריל עד יולי, ועוד זמנים שונים במקומות אחרים באפריקה).

בו במקום לא יכולנו לברר אם העיטים השחורים הם שבנו את הקן, או אולי באמת עיט נצי, כי אין כל מניעה שמקום קינון נאות ייתפש על-ידי עוף חדש, המתחיל בקינון מוקדם יותר מבעליו „החוקיים“ של הקן. ראינו כזאת למעשה מאוחר יותר, כשגילינו עוד זוג עיטים שחורים שקיננו בנחל בצת, על קן נשרים.

ב-13/1/64 ניתנה לנו הזדמנות לבדיקה יסודית יותר של המתרחש בנחל דישון, במסגרת סקר דורסים שנערך על-ידי „בית-ספר שדה“ בסולם-צור.

הקרובה — הוא „שמר אמונים“ לתחום המצומצם של גוש הצוקים בין חני-תא לאדמית.

חיפשי סימנים לקינון, אך לא מצאתי. תמיד ראיתי פרט אחד בלבד, ובהתנהגותו לא היה גם רמז לקינון. אמנם פעם אחת, בהיותי מעל מערת קשת, נדמה לי שראיתי שני עיטים שחורים עוברים באותו כיוון, תוך דקות ספורות. אך מאחר שלא היתה זו אלא פעם אחת ויחידה, קרוב לוודאי שהיה זה אותו פרט, שהספיק לחזור מהר בלי שהבחנתי בו, ולשוב ולעבור על פני.

בכך נסתיימה לכאורה הופעה חדשה ומקרית נוספת בעולם העוף של ישראל. חוץ מן הזמן הממושך של השהייה, לא היה בהופעת ציפור זו כל דבר החורג ממסגרת „אירועים“ דומים בארצנו. ידועים לנו מקרים רבים של הופעת ציפורים אפריקניות, כגון אנפת-גליית בחולה, מאראבו

בעמק הירדן, החסידה *Pseudotantalus* בחולה ובבריכות הזורע (ראה טבע וארץ, כרך ו', חוברת ד'), מין שחפית מהסוג *Procelsterna (=Noddis)* באיי ראש הנקרה, ועוד אחרות הפוקדות אותנו מדי פעם.

אך מהר מאוד התברר כי יש לנו כאן „סיפור בהמשכים“, ולא אפיזודה חולפת. ההשערה שמין זה אמנם דוגר בארץ, קיבלה חיזוק עד מהרה — אמוץ זהבי ראה באביב 1963 זוג עיטים שחורים משוטטים לאורך צוקי נחל

מהשוואת עובי הקן החדש לעוביו בשנה הקודמת יכולנו להסיק כי זו כבר דגירתם השלישית במקום זה; ומס-קנה זו מקבלת חיזוק מן העובדה, כי הם נראו כתושבי קבע בנחל החל מאביב 1962.

יומיים לאחר מכן, ב-15/1, ביקרנו גם בנחל בצת. בו זמנה לנו הפתעה כפולה. לראשונה הופיע עיט שחור ממש, כלומר מבוגר, ומיד לאחריו אותו עיט צעיר שנראה כאן ב-17/12/63. בזאת הוכפלה אוכלוסיית העיטים השחורים הידועה בארץ. ויתר על כן, מסתבר כי השניים מהווים זוג הבונה קן. שני בני-הזוג עוסקים בבנייה, והמבוגר נראה פעיל ונמרץ יותר (הוא כנראה הזכר).

החומר המובא אל הקן כולל זרדים דקים וענפים עבים — לפי הערכתנו מתוך הסתכלות בטלסקופ, היו בהם שעוביים הגיע ל-3 ס"מ ויותר. אורך רוב הזרדים היה 30—50 ס"מ; היו גם גדולי-לים יותר, ואורך הענף הגדול ביותר היה בערך כפליים כאורך הענף. כלומר כמטר וחצי. ראינו שתי שיטות של איסוף הזרדים ונישיאתם אל הקן: את הענפים הדקים יותר, שהם הרוב, שובר העיט במקורו מעץ או משיח, תוך כדי עמידה על העץ, או בקרבת השיח; רובם נישאים אל הקן במקור, ומיעוטם באצבעות. הענפים העבים נלקטים מעל פני הקרקע, ונישאים באצבעות.

לפעמים ראינום לוקטים את הענפים גם בדרך המעניינת הבאה: בגלישה מהירה מאוד, המזכירה גלישה אל טרף, הם יורדים אל הענף המונח תופשים אותו תוך כדי טיסה וממשיכים הלאה אל הקן. לפי הצפיותינו נאסף כל חומר הבנייה לאורך הצוק שעליו נבנה הקן, בחלקו העליון, משטח שאינו עולה על 15 דונם (שלוש מאות מטר אורך וכ-50 מטר גובה), אם הגדרנו נכון בהסתכלות

אך אם ברצוני להיות נאמן ללוח הזמנים, צריך קודם "לקפוץ" לרגע לנחל בצת. ביום 17/12/63, נערך בנחל בצת סיור מטעם "החברה להגנת הטבע", ובין הדברים המעניינים שראינו היה גם עיט אשר הזכיר לי מאוד את העיט השחור בחיתוך כנפיו (ראה ציור), ובמעוף הטיפוסי לאורך הצוקים (מעוף דומה לשל העיט הנצי, ובמיוחד לשל הפרס), ואולם צבעיו של עיט זה היו אחרים לגמרי: במקום הניגוד החריף בין שחור, לבן וצהוב שהיכרנו אצל העיט השחור, היה צבע הרקע הכללי של העוף חום-אפור; אברות הכנף פיים הראשיות, הזנב והגרונן כהים, מעל העין פס בהיר, העורף חום צהבהב, והרגליים צהובות אפורות; רק המקור והעפעפיים דמו בדיוק לאלו של העיט השחור, כפי שכבר הכרתיו. היה ברור לי שזה עיט שחור צעיר, תיאורו בספרו של מאינארצהאגן "ציפורי מצ"רים" (2) דומה, אם כי לא זהה בדיוק, לפי מקוארת (3), דומים צעירי העיט השחור לעיט הערבות².

ועתה נחזור אל נחל דישון. ביקרנו שם כאמור ב-13/1/64, הפעם מצוידים ב"ציוד כבד": טלסקופים ומשקפות טובות. עלינו על צלע ההר ממול לקן, לתצפית ממושכת. להפתעתנו נוכחנו כי כבר איחרנו במקצת. על הקן הישן ראינו קן חדש, ואחד מבני הזוג דוגר (ברגיל זו הנקבה, אלא שבמין זה אין כל אפשרות להבחין ביניהם), בעוד שה-שני משוטט או נח בקרבת מקום.

ביום זה ראינו פעמיים התנהגות, שאמוץ זהבי תיארה קודם לכן כבניית הקן (מאוחר יותר ראינו זאת שוב בנחל בצת). בן-הזוג (כנראה הזכר) ששוטט בחוץ, אסף זרדים ונשאם אל מקום רחוק מהקן, מחוץ לטווח ראייתנו.

² *Aquila rapax*.

מרחוק, ליקטו העיטים את רוב חומר הבנייה משיחי עוזרר ואלה ארץ-יש-ראלית.

לא ראינו קביעות בקצב הבנייה וב-זמני הפעילות. לעתים הובאו אל הקן כמה זרדים תוך דקות אחדות, אך על פי רוב חלפו חצאי שעות ושעות בין "ביקור" ל"ביקור". שיא הפעילות היה לעתים בבוקר ולעתים בצהריים. אחר-הצהריים לא נראתה כמעט כל בנייה, וגם לא בימי סגריר.

בניית הקן באותו כוך נמשכה לפי תצפיותינו ברציפות מן ה-15/1 עד ה-22/1. ביום זה ראה ד' ביגון כי פעי-לות הבנייה עברה אל כוך אחר, במרחק מטרים ספורים מן הקודם, אל מקום בו קיננו בעונה שעברה נשרים. מאז והלאה לא היו לנו תצפיות סדירות בסביבת הקינון. העיטים עוד המשיכו כנראה זמן מה את בניית הקן. ראינו אותם עוד כמה פעמים, אך מאז הופיעו הנשרים על הצוק, ב-9 או ב-10 במאס, נעלמו העיטים לחלוטין.

לפי השערתו של פרופ' מנדלסון ייתכן שלא היתה "כוונה רצינית" לדגיר-רה, אלא היה זה רק "תרגיל" של בניית הקן, תופעה ידועה אצל דורסים כל עוד לא הגיעו שני בני-הזוג לבגרות זויגית. מצב זה אינו מונע מהם להתנהג כזוג לכל דבר, ובכלל זה הודווגויות, אך ההטלה הראשונה תתאחר עד שנה או יותר לאחר קינון הסרק הראשון.

עד היום כבר הוגדרו בארץ בוודאות חמישה עיטים שחורים. את החמי-שי ראינו ב-6/2/64 יחד עם הזוג מנחל בצת (?). מעל חירבת אדמית, והוא נראה כמבוגר לפי כל הסימנים.

דומה כי "התאזרחות" העיטים השחורים בארצנו היא המקרה השני של חדירת עוף שלא נודע קודם לכן כלל וכלל בכל המרחב של מזרח הים

התיכון. המקרה הראשון הוא הופעתו של החוצצרון שחור המקור⁸, שדגר בארץ לראשונה ב-9-1958, וכנר-אה מוסיף לקנן אצלנו עד עתה.

תיאורים מפורטים על אורח החיים ועל נופי הדגירה של העיט השחור לא מצאתי בספרות, אך מהמעט שמצאתי מסתבר כי כנראה אין שוני רב בין נופי ההרים האפריקניים בהם הוא מצוי לבין נופי הצוקים שלנו. עיקר מזונם לפי הספרות הוא שפנים, וגם אלה מצויים אצלנו כבאפריקה. ייתכן אפוא כי אלו שהגיעו אלינו אינם אלא "עודפי" או-כ-לוסייה שיצאו לכבוש להם שטחי מחיה חדשים, ומצאו אצלנו אקלים נוח. אגב, רוברטס מצייך בספרו "ציפורי מזרח אפריקה" (4), כי עופות אלו טורפים גם יונקים הגדולים משפנים, כגון אנטי-לופות קטנות; וגרוע מזה, הם פוגעים גם בצעירי הצאן, ובשל כך הם נרדפים מאוד. לפי מה שראיתי בתצפיות שלי, טרפו העיטים השחורים תמיד חגלות, ופעם אחת בלבד ראיתי אחד מהם נושא בגובה רב משהו שנראה כשפן, אך אין לי ביטחון שלא טעיתי.

שאלה קשה היא כיצד הגיע מספר העיטים השחורים בארץ לחמישה. לא מתקבל על הדעת כי כל החמישה הם "מהגרים" חדשים. מאידך קשה להבין כיצד שניים מתוך שלושה העשויים להיות "צברים" (הזוג הראשון בוודאי הגיע מאפריקה) לובשים כבר את לבוש המבוגר. אצל מיני עופות בגודל העיט, המח-ליפים את לבושם, התהליך נשלם רק כעבור 3 עד 5 שנים. ואולם אם שלושת העיטים השחורים באמת נולדו כאן, אין גילם עולה על שנתיים עד שלושה. מאידך, אם לא נתחשב בשיקול זה, ייתכן בהחלט שהשלושה הם צאצאי שתי הדגירות המשוערות הקודמות בנחל דישון.

⁸ *Rodospiza obsoleta*.

בה להעביר אלי כל תצפית, אך אנא — אל תראו בזה הזמנה לטפס בצוקים ולעלות לקניהם, כי כמו דורסים גדולים אחרים, אין הם סובלים אדם בתחומם.

ספרות

- (1) חיים מירום: צפרי ארץ-ישראל. הוצאת הקיבוץ המאוחד. תש"ד.
- (2) Meinertzhagen, R.: Birds of Egypt. 1930.
- (3) Peterson, R.T., et al.: A Field Guide to the Birds of Britain and Europe.
- (4) Mackwerth: Birds of eastern and north eastern Africa.
- (5) Roberts: Birds of Eastern Africa.

ידוע שנקבת העיט השחור מטילה שתי ביצים (לבנות או מנוקדות באדום בהיר), והתורים יכלו אפוא לגדל ארבעה צאצאים, שמהם אחד אולי לא נשאר בהיים, או שלא זכינו לראותו.

אם כך או אחרת, סיכויים טובים להם להתרבות בארץ, ההולכת ומתפנית לצערנו מדורסים גדולים אחרים. והיות שהעיטים השחורים קשורים ביותר לצוקים (לפי תצפיותי), ואינם מחפשים מזונם בשטחי חקלאות שכנים, הם יינצלו אולי — בדומה לחיואים — מסכנת תמותה בהרעלה משנית. צפרים שיראו עופות אלו מוזמנים